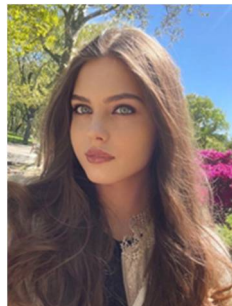

УДК 342.36

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-59-63

Аріф ГУЛІЄВ[©]
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
(Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», м. Київ, Україна)

Марія РОЗОВА[©]
студентка філософського факультету (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

ОБРАЗ ХЮРРЕМ СУЛТАН У ПРАВОВИХ ПАМ'ЯТКАХ

Османська імперія була найбільш могутньою у військовому аспекті державою, країною з ефективною структурою державного управління і судовою системою, що базувалася на постулатах ісламу, але водночас у вищезазначений період уряд декларував політику віротерпимості, котра існувала не лише де-факто, а й де-юре. Зокрема, історичні лідери мали потужний вплив на формування тенденцій у світовому мистецтві.

Ключові слова: Близький схід, мистецтво, султанат, політика, лідерство, Османська імперія, меритократія, жіночий султанат.

Постановка проблеми. Визнання ісламу в Османській імперії мало свої специфічні риси, що передбачає окремий розгляд цього питання. У XVI – на початку XVII ст. Османська імперія була найбільш могутньою у військовому аспекті державою, країною з ефективною структурою державного управління і судовою системою, що базувалася на постулатах ісламської віри. Османська імперія породила видатних правителів, але з точки зору релігійного просвітлення найбільш визначним є чоловік Хюррем султан Сулейман I Кануні – інтелектуал і мусульманський теолог. Його внесок у розвиток шариатського законодавства та ісламського богослов'я є колосальним. У вищезазначений період Османська імперія офіційно декларувала політику віротерпимості, котра існувала не лише де-факто, а й де-юре.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Мусульманські богослови і вчені по-різному тлумачили заповідь джихаду. З розквітом Османської імперії поступово зникає чіткий поділ між прибічниками інших релігій. Яскравим прикладом є султан Сулейман I – чоловік Хюррем, за правління якого уряд не насаджував насильно іслам і не пригнічував інші релігії [1, р. 70 – 72], включаючи християнство.

Мета статті – аналіз образу Хюррем султан у правових пам'ятках та його подальшого впливу на державно-правові відносини.

Виклад основного матеріалу. Водночас саме за часів Сулеймана I активно практикується суспільно-релігійна система девширме [2, с. 287]. Система полягає у наборі хлопців із християнських сімей для їх подальшого виховання та несення ними служби у статусі капікул (Kapikulu Süvarileri). У присутності священника та кадї ім'я та походження хлопця записували до реєстру, після чого над юнаком проводили обряд обрізання, а також обряд прийняття ісламу були обов'язковими для всіх без винятків. Після того як юнаки вимовили шахаду їх відвозили до Константинополя, де вони виховувалися, а виховання базувалась на законах шариата, як і у гаремі. Талановиті та здібні юнаки здобували освіту в ендеруні, школі при палаці Топкапи або у будинку

© А. Гулієв, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0150-533X>
arifguliyev@ukr.net

© М. Розова, 2023

mariarozova888@gmail.com

одного з пашів і поступали згодом на урядову службу як урядовець. Решту відправляли до провінцій, багато з них перебували на службі у палаці, де виконували функції садівника, будівельника або матроса. Однак більшість з них ставали яничарами та виконували військові функції. Одним з найвідоміших архітекторів та інженерів був Мімар Сінан, котрий успішно пройшов через релігійно-освітню практику девширме і завоював довіру правителя та Хюррем [3, с. 36].

Наступним обов'язком мусульманина є закят – податок на майно та доходи, спрямований на потреби громади, що розподіляється серед бідних. В османському султанаті валіде, хасекі та фаворитки султана здійснювали закят у вигляді добровільних пожертвувань у каси та будівництво мечетей, медресе. Так, Хюррем виступила ініціатором спорудження мечеті, будівництво котрої завершилось у 1539 р. Видатний архітектор Сінан став автором проекту [4, с. 268]. Мечеть розташувалася в центрі Стамбула, де раніше був невільничий ринок. Через рік у цьому ж місці також з ініціативи Хюррем було створено медресе. Мечеть стала частиною великого релігійного комплексу: з'явилися школи та лікарня, їдальня, хамам, а внутрішнє подвір'я, що оточене купольною галереєю прикрасили вишуканим фонтаном.

Наступним невід'ємним релігійним аспектом у султанаті було вивчення арабської мови. В першу чергу мешканці палацу опановували її задля вивчення Корану, адже в оригіналі священна книга записана арабською мовою [5]. Для мусульман Коран – пряма мова Аллаха, звернена до Мухаммада, а пророка до всіх людей. У проповідях Корану віруючі мусульмани знаходять відповіді на контрверсійні питання, вихід із складних ситуацій, прибічники ісламу текстами Корану часто виправдовують свої вчинки. Щодо релігійних елементів інтер'єру, зауважимо, що написи на стінах султанського гарему представлялися газелями та рубаями, присвяченими султанами своїм наложницям. Стіни гарему прикрашала арабська в'язь [6] – хадисами, а також сури з Корану, які нагадували не тільки мешканкам гарему, але й самому султану про те, що він має пам'ятати і знати свої межі.

Коран регулює сімейний аспект життя: згідно ісламській традиції жінка створена Аллахом для натхнення чоловіка, але водночас у Корані визнаються права жінки: чоловік зобов'язаний ставитися до дружини з повагою та дбайливо, засуджується надмірна жорстокість чоловіка до дружини, обумовлюються майнові права жінки зокрема право на на спадок. Згідно ісламській традиції чоловік повинен фінансово підтримувати дружину та піклуватися про неї, а жінка зобов'язується продовжувати рід та гідно виховувати дітей. У ісламі жінка насамперед – матір. У сурі «Лукман», чотирнадцятий аят сказано наступне: «Рай знаходиться під ногами матерів». Даний аят вказує, що іслам ставить жінку на найвище місце. Доречно згадати слова історика Гарольда Лемба щодо цього питання. Він стверджував [7, с. 32], що Сулейман I глибоко шанував свою матір, як цього вимагає релігія. Тож у соціальних принципах магометанства знайшов свій відгомін патріархально-родовий уклад. Усі мусульмани рівні перед Господом, але майнові відмінності, багатство і злидні визнаються природним фактом, встановленим Аллахом. Біля витоків ісламу, ми спостерігаємо, що в основі даних переконань полягає християнське світорозуміння, але адаптований до більш первісного суспільного ладу, а саме до родоплемінного устрою арабів адже ідеологія арабів більш доступна для широкого загалу благочестивих, насамперед для азійських кочівників.

Загадковою постаттю Хюррем надихалися художники та поети. Подробиці життя Хюррем до потрапляння у гарем з'являються у художній літературі XIX століття. Історики та письменники вже сотні років дискутують про життя Роксолани, сперечаються щодо зовнішності хасекі та відомостей про ранній етап життя, пропонують найрізноманітніші версії про те, як Хюррем опинилась у гаремі султана. Згідно з польською літературною традицією, її справжнє ім'я Олександра, вона була донькою рогатинського священика Гаврила Лісовського. В українській літературі XIX століття її називають Анастасією. За версією Михайла Орловського, викладеної в історичній повісті “Роксолана або Анастасія Лісовська” у 1882р., вона була родом не з Рогатина, а з Чемерівця.

У 1919 році український письменник Осип Назарук, перебуваючи у Кам'янці-Подільському, написав історичну повість “Роксолана. Дружина халіфа та падишаха, завойовника та законодавця”. О. Назарук зазначав, що «польський посол Твардовський, який був у Царгороді у 1621 році, чув від турків, що Роксолана родом із Рогатина, а поет

Михайло Гославський стверджував, що Хюррем родом з Поділля. Про те, що Анастасія Лісовська, “з Чемерівців родом”, йдеться у новелі Михайла Орловського “Роксолана, або Анастасія Лісовська”, надрукованій у “Подільських єпархіальних відомостях” 1882 року. Британський історик-сходознавець Лорд Кінрос, автор праці “Розквіт і занепад Османської імперії”, писав про Хюррем наступне: “Протягом двох останніх десятиліть Сулейман більше, ніж будь-коли, підпав під вплив чар своєї слов'янської фаворитки і широко відомої європейцям як Роксолана. Полонянка з Галичини, донька українського священика отримала від турків прізвисько Хюррем за свою щасливу посмішку та веселу вдачу”. Сучасник Хюррем Ганс Дерншвам, який прибув до Стамбула у 1555 році писав [8]: “Сулейман більше за інших наложниць полюбив цю дівчину з слов'янським корінням. Хюррем же змогла отримати документ про свободу та стати його законною дружиною у палаці. Крім султана Сулеймана I, немає в історії падишаха, який настільки прислухався б до думки своєї дружини. Що б вона не побажала, він одразу виконував”. В Україні та за її межами користується історичний роман письменника Павла Загребельного: “Хуррем не думала про смерть і не боялася її. Смерть не для неї і не для її дитяти. То для інших, найперше для чоловіків. Вони живуть з думкою про смерть, постійною і невичерпною, для них вона буває пишна, або ніяка, а то й ганебна. Жінки не вмирають. Вони просто зникають, як птахи, квіти або хмаринки під сонцем. По собі полишають дітей, життя, цілий світ. Завжди носять той світ у собі, наповнені ним і переповнені, тому й всемогутні.”

Зокрема, у творі П. Загребельний писав про бунтівний характер дівчини: «Гніздилися це в неї в душі в такому безладді, що навіть суворий вчитель Ієронім Скарбський, до якого послав її Гаврило Лісовський в очікуванні чудес від своєї єдиної дочки, не зміг навести в тій душі хоч якийсь порядок, а навпаки ще більше розбурхав”. У хрестоматіях української літератури часто зауважують, що “Письменник зобразив Роксолану як національну героїню, яка сконденсувала у своєму характері найістотніші риси національної свідомості”. Османи прозвали кохану султана Сулеймана Кануні Хюррем – “та що сміється, щаслива”, дівчиною, яка дає дарує посмішку і радість, але для Павла Загребельного ця життєрадісна дівчина стає вічною мученицею, котра приречена сидіти у чотирьох стінах палацу: “в обіймах тирана, заточеної в золоту клітку неволі”. Дослідниця історії Османської імперії О. Шутко рекомендує читачам “Роксолани” П. Загребельного ставитись до цієї книги з певною часткою скептицизму [9]. Зазначимо, що українська література змальовує образ Хюррем у позитивному світлі, якою традиційно вважається Роксолана. Письменники втілюють в її постаті благочестиві риси характеру, такі як жіночність, розум, допитливість, патріотизм, турботливість, доброта тощо. Щодо образотворчого мистецтва, то Хюррем зображували художники, але згідно легендам вони ніколи її не бачили, а картини писали керуючись розповідями євнухів та слуг.

На сьогодні збереглося не більше п'яти портретів хасекі, написаних її сучасниками. Наразі ми не можемо стверджувати точну кількість збережених картин адже частина з них знаходиться у приватних колекціях або зникли безслідно. Один з унікальних портретів Хюррем султан, був виставлений на продаж у Нью-Йорку у аукціонному домі Sotheby's [10]. Картина була написана венеціанським художником епохи Відродження Тиціано Вечелліо, також відомим як учень Тиціана, у XV столітті. На картині розміром 49,5 x 38,5 сантиметра Хюррем зображена у червоній вишиванці, національному головному уборі, характерного для дружини османського султана та перлинних сережках. Мистецтвознавці вважають, що розкішний парад перлин на головному уборі Хюррем є алегорією на перли шолома, який Сулейман I придбав у венеціанських майстрів у 1532 році. Припускаємо, що цей портрет та інші витвори мистецтва, що зображують Роксолану, можуть походити від втраченого портрета Тиціана, який, за записами художника епохи чинквеченто Джорджо Вазарі також написав портрет Сулеймана Кануні та їх доньки Міхрімах. Вірогідно, це спричинило плутанину щодо особи Роксолани: її зображення ідентифікували зі святою Катериною Олександрійською, королевою Кіпру Катериною Корнаро. Мистецтвознавець Дуліан Рабі у своїй статті демонструє, що портрет, котрий 26 квітня 2018 був куплений на аукціоні Christie's галереєю Уффіці [11] пов'язаний із майстернею Тиціана та традиційно позначений як Катерина Корнаро, насправді є портретом хасекі Хюррем. Також спостерігаємо колізії, що точаться роками про картини Роксолани та Міхрімах, котрі знаходяться у музеї Пера в Стамбулі та абатстві Лакок, графство Вілтшир. Ці шедеври

образотворчого мистецтва з були продані на аукціоні Sotheby's у Лондоні, 27 жовтня 2021 року, лот 168 [12], тоді як найбільш достовірний, на думку мистецтвознавців, портрет був проданий Sotheby's у Лондон, 10 червня 2020 року лот під номером 216, хоча сам аукціонний дім Sotheby's стверджує, що на портреті донька Хюррем – Міхрімах [13].

Щодо музейних експозицій, то у Рогатинському художньо-красознавчому музеї представлені роботи авторитетних українських митців і зокрема Романа Грицяя. Також у музеї функціонує експозиційне крило, присвячене українській хасекі: відвідувачі мають змогу оглянути унікальні репродукції прижиттєвих портретів Роксолани та її чоловіка султана Сулеймана I пензля Романа Грицяя, а також муляж міста Рогатина епохи “темних віків”. Заслужений художник УРСР, живописець і графік Михайло Фіголь [14, с. 605] подорожуючи Туреччиною надихнувся долею жінки-легенди Хюррем і створив її портрет. За словами мистецтвознавців даний портрет радше декоративний, аніж живописний, а деякі елементи Фігель запозичив з портрету Роксолани невідомого автора класичного періоду – насамперед головний убір та комір.

Висновки. Зазначимо, що за останні десятиріччя ім'я Роксолани активно використовується у масовій культурі. Зокрема в Україні та Туреччині Роксоланою або Хюррем називають музичні ансамблі, ресторани і кафе, магазини та готелі, її особистістю надихаються не лише українські, але і іноземні митці. Щодо прижиттєвих портретів Роксолани зауважимо, що вони найбільш достовірні та цінні адже завдяки роботам класичного періоду ми маємо більше уявлення про зовнішність та постать хасекі. Проте портрети хасекі написані в епоху Нового часу та сучасного мистецтва також є невід'ємною частиною у нашому дослідженні адже вони репрезентують образ Хюррем і спонукають як глядача, так і митця аналізувати постать хасекі з нового, раніше небаченого погляду.

Практична цінність дослідження визначається тим, що його матеріали можуть бути використані для підготовки курсових робіт, теоретичних та практичних курсів з культурології. Результати дослідження є передумовою для написання магістерських, дипломних та курсових робіт. Теоретичне значення та цінність дослідження полягає в тому, що його результати та висновки урізноманітнюють вектори наукових студій, що охоплюють мистецтво, нав'язане історичними постатями Османського халіфату.

Список використаних джерел

1. Inalcik H. State, Sovereignty and Law During the Reign of Süleymân, pp. 70-72. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.31826/9781463231774-006/html>.
2. Іналджик Г. Османська імперія: Класична доба (1300-1600). Київ : Критика, 1998. 287 с.
3. The Ottomans: A Cultural Legacy, Thames & Hudson, 2022, p.36 48. Necipoğlu, Gülru (2005).
4. The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire. London: Reaktion Books, 268 p.
5. Learning Arabic: The Fundamental Role Arabic Plays in the Muslim World. URL: <https://www.superprof.co.uk/blog/the-importance-of-quranic-arabic-in-islam/#:~:text=Arabic%20was%20chosen%20by%20Allah,prayer%20and%20reading%20the%20Quran>.
6. Inside the Ottoman Sultan's Harem – Topkapı Palace – Istanbul (Turkey). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QCjmKKgTUdY>.
7. Сулейман. Султан Востока – Гарольд Лэмб, с. 32. URL: <https://books-lib.com/books/istoricheskaya-proza/page-32-35634-garold-lemb-suleiman-sultan-vostoka.html>.
8. Хюррем. Знаменитая возлюбленная султана Сулеймана – Бенуа Софья. URL: <https://biography.wikireading.ru/78196>.
9. Величні султани-українки Роксолана та Хатідже Турхан – Олександра Шутко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-H3ybkKFSfE>.
10. A portrait of Roxelana (Haseki Hurrem Sultan, 1506-58), follower of Titian, Italy, Venetian School, 16th century [Електронний ресурс]: URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-portrait-of-roxelana-haseki-hurrem-sultan-1506>.
11. A portrait of Caterina Cornaro as Saint Catherine of Alexandria. URL: <https://www.christies.com/en/lot/lot-6133233>.
12. A portrait of Roxelana (Haseki Hurrem Sultan, 1506-58), by a follower of Titian, Northern Europe, late 16th/early 17th century. URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2021/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-portrait-of-roxelana-haseki-hurrem-sultan-1506>.
13. Cameria, or Mihrimah Sultan, daughter of Suleyman the Magnificent. URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2020/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs->

carpets/camera-or-mihrimah-sultan-1522-1578-dau ghter-of.

14. Фіголь М. П. Мистецтво України : біографічний довідник / упоряд.: А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський ; за ред. А. В. Кудрицького. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1997. С. 605.

Надійшла до редакції 26.05.2023

References

1. Inalcik, H. State, Sovereignty and Law During the Reign of Süleymân, pp. 70-72. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.31826/9781463231774-006/html>.
2. Inaldzhyk, H. (1998) *Osmans'ka imperiya: Klasychna doba (1300-1600)* [The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)]. Kyiv : Krytyka, 287 p. [in Ukr.].
3. *The Ottomans: A Cultural Legacy*, Thames & Hudson, 2022, p.36-48. Necipoğlu, Gülru (2005).
4. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. London: Reaktion Books, 268 p.
5. *Learning Arabic: The Fundamental Role Arabic Plays in the Muslim World*. URL: <https://www.superprof.co.uk/blog/the-importance-of-quranic-arabic-in-ism/#:~:text=Arabic%20was%20chosen%20by%20Allah,prayer%20and%20reading%20the%20Quran>.
6. *Inside the Ottoman Sultan's Harem – Topkapı Palace – Istanbul (Turkey)*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QCjmKKgTUdY>.
7. Suleyman. Sultan Vostoka – Harol'd Lémb, s. 32. URL: <https://books-lib.com/books/istoricheskaya-proza-32-35634-garold-lemb-suleiman-sultan-vostoka.html>.
8. Khyurrem. Znamenitaya vozlyublennaya sultana Suleymana – Benua Sofya [Hürrem. The famous beloved of Sultan Suleiman is Benoit Sophi]. URL: <https://biography.wikireading.ru/78196>. [in russ.].
9. Velychni sultany-ukraïinky Roksolana ta Khatidzhe Turkhan – Oleksandra Shutko [Majestic Ukrainian sultans Roksolana and Khatija Turkhan – Oleksandra Shutko]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-H3ybkKFSfE>. [in Ukr.].
10. *A portrait of Roxelana (Haseki Hurrem Sultan, 1506-58), follower of Titian, Italy, Venetian School, 16th century [Elektronnyy resurs]*: URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2022/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-portrait-of-roxelana-haseki-hurrem-sultan-1506>.
11. *A portrait of Caterina Cornaro as Saint Catherine of Alexandria*. URL: <https://www.christies.com/en/lot/lot-6133233>.
12. *A portrait of Roxelana (Haseki Hurrem Sultan, 1506-58), by a follower of Titian, Northern Europe, late 16th/early 17th century*. URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2021/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-and-carpets-2/a-portrait-of-roxelana-haseki-hurrem-sultan-1506>.
13. *Camera, or Mihrimah Sultan, daughter of Suleyman the Magnificent*. URL: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2020/arts-of-the-islamic-world-india-including-fine-rugs-carpets/camera-or-mihrimah-sultan-1522-1578-dau ghter-of>.
14. Фіголь, М. П. (1997) *Мистецтво України [Art of Ukraine] : біографічний довідник / упоряд.: А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський ; за ред. А. В. Кудрицького*. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, p. 605. [in Ukr.].

ABSTRACT

Arif Guliev, Maria Rozova. Image of Hurrem sultan in legal notes. The article deals with the analysis of the image of Hürrem Sultan in legal monuments and its further influence on state-legal relations. The Ottoman Empire was the most powerful state in the military aspect, a country with an effective structure of state administration and a judicial system based on the postulates of Islam, but at the same time, in the above-mentioned period, the government declared a policy of religious tolerance, which existed not only de facto, but also de jure. In particular, historical leaders had a powerful influence on the formation of trends in world art.

The authors note that Roksolana's name has been actively used in popular culture over the past decades. In particular, in Ukraine and Turkey, musical ensembles, restaurants and cafes, shops and hotels call Roksolana or Khyurrem, her personality inspires not only Ukrainian, but also foreign artists. Regarding Roksolana's lifetime portraits, we note that they are the most reliable and valuable, because thanks to the works of the classical period, we have a better idea of Haseki's appearance and figure. However, portraits of Haseki painted in the era of modern and modern art are also an integral part of our study, because they represent the image of Hürrem and encourage both the viewer and the artist to analyze the figure of Haseki from a new, previously unseen perspective.

The practical value of the research is determined by the fact that its materials can be used for the preparation of term papers, theoretical and practical courses in cultural studies. The research results are a prerequisite for writing master's, diploma and course theses. The theoretical significance and value of the study lies in the fact that its results and conclusions diversify the vectors of scientific studies covering art inspired by historical figures of the Ottoman Caliphate.

Keywords: *Middle East, art, sultanate, politics, leadership, Ottoman Empire, meritocracy, women's sultanate.*